

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Deli Filozof* Adlı Romanında Toplumun Aydınlatma Girişimleri

Hüseyin Rahmi Gürpınar's Attempts to Enlighten Society in His Novel *Deli Filozof*

Ali ALGÜL*

Öz

Aristoteles *Poetika* adlı eserinde katharsis kavramını merkeze alarak tiyatronun insanları duygularından arındırmada, eğlendirmede ve eğitmede oynadığı rol üzerinde durur. Aristoteles'in görüşleri sonraki dönemlerde tiyatro sanatının dışında diğer yazın türleri için de bir kurala dönüşür. Halkı eğlendirerek eğitime anlayışı Batı'da XIX. yüzyıla kadar devam eder. Türkiye'de ise yazının toplumu eğitmedeki önemi çağdaşlaşmanın başladığı Tanzimat yıllarında fark edilir. Dönemin aydınları roman, tiyatro ve öykü gibi yazınsal türleri memleketi gerilikten, gericilikten kurtarmak için kullanır. Böylece diğer alanlarda olduğu gibi yazında da bir aydınlanma devinimi ortaya çıkar. Tanzimat'ın ilk yıllarında başlayan ve 1870'lerde ivme kazanan Türk aydınlanması, II. Abdülhamit döneminde yavaşlaşa da sürer. Ağır bir sansürün gölgesinde yazarların yapıt verdiği "İstibdat Devri"nde romancılığa başlayan Hüseyin Rahmi, teokratik devlet anlayışından laik Cumhuriyet'e geçiş sırasında ve sonrasında yazdığı romanlarıyla Türk ulusunu dogmatik zihniyetten, gericilikten, hurafelerden arındırmaya çalışır. Bu gayretlerinin en önemli göstergelerinden biri de bu çalışmanın konusu olan *Deli Filozof*'tur. 1930'ların başında kaleme aldığı yapıtında Hüseyin Rahmi, Cumhuriyet rejiminden de güç alarak okuru; din, yazgı, ekonomi, eğitim, kinin ve cinayetin yanlışlığı, bilgisizliğin doğurduğu olumsuz sonuçlar gibi farklı konularda aydınlatmak ister. Çalışmada Hüseyin Rahmi'nin aydınlanma düşüncesini vermek için ele aldığı konuları başarılı bir biçimde temalaştırıp temalaştırmadığı açığa çıkarılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Türk romanı, Hüseyin Rahmi, halk, aydınlanma.

Abstract

In his work titled *Poetics*, Aristoteles focuses on the concept of katharsis and the role that theatre plays in relieving people of their emotions, and entertaining and educating them. The idea of educating the public by engaging was developed in the XIX century in the West. In Turkey, the importance of writing in educating society was realized during the Tanzimat years, when modernisation began. The intellectuals of the period used literary genres such as novels, theatre and short stories to save the country from backwardness and reactionary. Thus, an enlightenment movement arises. The Turkish enlightenment, which began in the early years of the Tanzimat and gained momentum in the 1870s, continues even though it slowed down during the reign of Abdulhamit the Second. Hüseyin Rahmi, who started his career as a novelist in the "İstibdat Devri", where writers gave works under the shadow of severe censorship, tried to purify the Turkish nation from dogmatic mentality, reactionism and superstitions with his novels written during

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: a.algul@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-3657-7111.

and after the transition from a theocratic understanding of the state to the secular Republic. One of the most important indicators of these efforts is the *Deli Filozof* (En. Mad Philosopher), the subject of this study. In his work written in the early 1930s, Hüseyin Rahmi, taking power from the Republican regime, wants to enlighten the reader on different topics such as religion, fate, economics, education, the wrongness of hatred and murder, and the negative consequences caused by ignorance. The study revealed whether Hüseyin Rahmi successfully themed the topics he covered to give the idea of enlightenment.

Keywords: Turkish novel, Hüseyin Rahmi, public, enlightenment.

Giriş

*“Aklın, Sokrates'ten bu yana, yobazlık ve hurafeye karşı
açtığı savaş henüz kazanılmış değildir”
(Isaac Asimov)*

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonuyla XIX. yüzyılın başlarında aldığı ağır yenilgiler ve toprak kayıpları sonucunda modernleşme hareketlerine girer. Bunlar içerisinde de 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı başta gelir. Bu fermanla birlikte Osmanlı geri kaldığı Batı'yı yakalamak için onun kültürünü, sanatını, bilimini, felsefesini, yazını, eğitimi kısacası uygarlığını önceki dönemlerden daha istekli ve şiddetli bir biçimde örnek almaya başlar. Böylece kısa bir süre içinde her alanda yeni bir hayatın temeli atılır. Amaç da memleketi Batı karşısında kaldığı gerilikten kurtarmaktır. Gericiliğin düşmanı da aydınlanmadır. Güneş gibi evrensel bir gerçek olarak kabul edilen aydınlanmanın gerçekleşmesi için devlet açtığı modern okullarla ve yaptığı yasal düzenlemelerle çalışır. Devlet'in çağdaş uygulamalarının yanında yer alan ilerici Türk yazarı da, sanatçıların evrensel gerçeği sanat ortamına aktarma görevinin de olduğu (Kantarcioglu, 2009, s. 24) bilinciyle yazmaya başlar. Hedefi toplumu aydınlatmak olan Batı tarzı Türk yazınının ilk örnekleri olan *Şair Evlenmesi*, *Ta'aşuk-ı Talat ve Finat*, *Felâhî Bey'le Rakım Efendi* gibi yapıtlar bu dönemde kendini gösterir. Bu ve benzeri yapıtların temel özelliği halkı aydınlatmayı esas almalarıdır. Bu nedenle Batı'dan gelen tiyatro ve roman gibi türlerde cumhuriyet, akıl, adalet, hürriyet, eğitim, çevre ve doğa gibi konular işlenir. Gazete ve öğretici metinlerden de yararlanan ilerici Türk aydını, yeniyi gericiliği yıkmak için kullanır. Bazı devlet adamlarının da destekleri sonucunda XIX. yüzyılın ikinci yarısında başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nde aydınlanma devinimi başlar. Fakat bu aydınlanma devinimi kısa süre sonra engellerle karşılaşacaktır.

1864'te doğan Hüseyin Rahmi, çocukluk ve gençlik yıllarında Tanzimat aydınlarının eserlerini okuyarak büyür. Onların düşünceleriyle dünyaya bakışını belirler. Ama kendisinin roman sanatına başladığı yıllarda Tanzimat dönemi aydınlarının başlattığı aydınlanma devinimi, 1876'da Kânûn-ı Esâsî'yi kabul etmesi şartıyla padişah yapılan (Tanör, 2007, s. 126) II. Abdülhamit'in baskıcı uygulamaları nedeniyle durma noktasına gelir: “(...) Abdülhamit idaresinin kötü taraflarından biri de, memleketin yarım asırdan beri iyi kötü girmiş olduğu bir hayat oyunundaki hızını birdenbire durdurması olmuştur” (Tanpınar, 2000, s. 271). İlerici aydınları sürgüne gönderen II. Abdülhamit, diğer yandan da uyguladığı politikalarla memleketi yavaş yavaş uçuruma doğru sürükler: “Bayrak adamlar sürgün edildi, susturuldu veya öldürüldü. Kısa bir süre açılan Millet Meclisi kapatıldı. (...) Sefirleri Avrupa'yı dört dolaşan, paşaları daima bir araya gelerek memleketin âkibetini söyleşen Bâb-ı Âli, sönük, miskin bir ocak haline geldi. Cemiyet, teşebbüs, hareket ve ümit etme kabiliyetini kaybetti. Bütün memleketin mukadderatı bir tek ele kaldı. Dıştan bir sükûn içinde görünen memleket, sessizce uçuruma doğru kayıyordu” (Kaplan, 1995, s. 20). Memleketin bu kötü durumu gençleri daha da olumsuz etkiler: “(...) hürriyetsizlik anlayışını bir fikr-i sâbit hâline getiren bu devir gençlerinde, yaşanan zamânın yurd ve dünyâ şartlarını hesaba katamayan ruhî bir bunalış yaratmıştır” (Banarlı, 1998, s. 1011). Otuz yıl kadar süren istibdat devrinde sadece siyasal baskılar, ekonomik sorunlar ve toprak kayıpları görülmez. Yeni Türk yazını da ağır bir yara alır. Tanzimat birinci dönemde toplumu aydınlatmayı esas alan yazın halktan uzaklaşır, politik konulara giremeyerek aydınlanmacı özelliğini büyük oranda yitirir. II. Abdülhamit'in despot yönetimi topluma dönük ve mesaj ağırlıklı yapıtları toplattırır: “Namık Kemal'in *İntibah*'ı ve *Cezmi*'si, Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'i Mehmet Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*'sı. İlk basımları II. Abdülhamid'in baskısı başladıktan sonra yapılmış olmakla beraber, sonradan yasak edilmiş ve toplattırılmış eserlerdir” (Boratav, 1982, s. 318). II. Abdülhamit kitapları

toplattırarak yok edemeyeceğini anlayınca yaktırmaya başlar. Fatmagül Demirel'in *II. Abdülhamid Döneminde Sansür* adlı çalışmasında belirttiğine göre yakılan kitaplar arasında; *Köroğlu Hikâyesi*, *Leyla Mecnûn Hikâyesi*, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, *Kerem ile Aslı*, *Âşık Garib*, *Telemak Tercemesi*, *Ta'aşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, *Zavallı Çocuk*, *Âkif Bey*, *Gülnihâl*, *Vatan (yahut) Silistre*, *İntibâh*, *Cezmi*, *Evrâk-ı Perişân*, *Silistre Muhasarası*, *Makber*, *Sahra*, *Divaneliklerim*, *Bunlar Odur*, *Ta'lim-i Edebiyât*, *Terkîb-i Bend*, *Süleyman Musuli*, *Hasan Mellâh*, *Hüseyin Fellah*, *Henüz On Yedi Yaşında*, *Arnavutlar (ve) Solyadlar*, *Endülüs Tarihi*, *Hoca Nasreddin*, *Şah İsmail*, *Plevne Kahramanı Osman Paşa*, *Kıyas-ı Enbiyâ* (Ahmed Cevdet Paşa)... (Demirel, 2007, s. 173-185) da yer almaktadır. Bu toplatmalar, yasaklamalar, yakmalar ve sansür uygulamaları özellikle de kadınlardan ve hürriyet düşüncesinden söz eden eserlerde daha sert hissedilir: "*Sergüzeşt*'te olduğu gibi bir biçare cariye'nin hürriyetinden ve esaretinden bahsetseler bile, müstebidi ve onun istibdat sistemi üzerini bütün menfaatlarını, hattâ hayat imkânlarını dayamış olan bütün bir idareciler manzumesini ürkütmekten geri duramayacaktı" (Boratav, 1982, s. 318). Bu eylemler Türk düşünce hayatını ağır bir biçimde ezer: "(...) en az siyasi haklarını kuvvetlice ve yüksek sesle müdafaa eden eserinin bile yasak edilmesi, Türk romancılığının 20 yıllık bu ilk çağında fikir adamını ne müthiş bir baskının ezdiğini anlatmaya yeter" (Boratav, 1982, s. 318). Bu ifadeler düşünce özgürlüğüne II. Abdülhamit'in vurduğu darbeyi açıkça göstermektedir. Fakat Tanzimat'ın birinci devrinde başlayan ve hızını alan Batı yazını ve siyasal düşüncesi ilerici Türk aydını ve yazarı tarafından sürdürülür. II. Abdülhamit'in despotizmi onları durduramaz: "Fakültelere yılda 25-30 öğrenci alındığı bir dönemde sadece 1897 yılında Ferik Reşit Paşa Divan-ı Harbi, Tıbbiye, Mühendis ve Harp Okulu öğrencilerinden 78 kişiyi yargılayıp Trablusgarp'a sürmüştü; ama tutuklama ve sürgün cezalarına karşın gizli örgütlenmelerin arkası kesilmiyordu" (Kurdakul, 1986, s. 17). Böyle zor bir zamanda, 1880'lerde, ilerici aydınların arasına katılan ve Batı uygarlığı bizim uyanışımızda bir ışıldak olmuştur diyen Hüseyin Rahmi, II. Abdülhamit'in baskılarının gerçekte ne anlama geldiğini, "(...) bir ulusun manevî besini olacak her çeşit yayını baskı altına almıştı..." (akt. Berkes, 2002, s. 377) diye açıklar. Bu vurgusundan sonra II. Abdülhamit'in sansüründen geçen kitaplarda bulamadıkları düşünceleri yabancı kaynaklarda bulduklarını belirtir:

Sansürden geçen, hükümetçe onaylanan kitapları satan dükkânlar müşterisiz kaldığı halde yabancı kitapları satan dükkânlar iş yapıyordu. Geleneksel kültürün iflasının boşalttığı dimağları yabancı kültür dolduruyordu. Avrupa düşünürleri, tarihçileri, şairleri, yazarları sanki bizim kendi düşünürlerimiz, yazarlarımız olmuşlardı. Yabancı edebiyatın iyi etkileri ancak gençlik kuşağı arasında duyuluyordu... Kafalarımızda bütün ışıkların tümünden söndürülmesinin eşliğine geldiğimiz için Avrupa kültüründen sıçrayan kıvılcıklar o ışıkları tutuşturuyordu. Eğer bugün çimizde düşünebilen, yazan, özgürlüğü savunan varsa, onlar bu kıvılcıkların tutuşturduğu kafalardır. O karanlık ve gamlı günlerde bizim dostlarımız, yol göstericilerimiz Batı'nın bu fikir hazineleri oldu. Bizler düşünce sevgisini, özgürlük aşkını bu hazinelerden öğrendik. Düşün biçimlerimizin hepsinde, düzyazı ve şiirde görülen son gelişmeler Batı'dan esen rüzgârların ürünüdür (akt. Berkes, 2002, s. 377-378).

Kısacası Türk aydını "(...) Siyasetin, hür sanatın, serbest düşünce maceralarının, her neviden iktisadî teşebbüsün, velhâsil geniş hayata açılan bütün kapıların kendisine teker teker ve gürültüsüzce kapanmış olduğunu görmenin (...)" (Tanpınar, 2000, s. 271) acısını yaşar. Hüseyin Rahmi'nin de üstteki alıntıda vurguladığı gibi kendi ülkesinde basılan kitaplardan istediğine ulaşamayınca zorunlu olarak yabancı kaynaklara yönelir; o kaynaklardan fikir edinmeyi sürdürmek zorunda kalır.

II. Abdülhamit'in yukarıda açıklanan gerici istibdat devrinde adını duyuran ve halkı aydınlatmayı esas alan Hüseyin Rahmi, yazarlığı boyunca doğalcı akıma büyük oranda bağlı kalır. Bu özelliği nedeniyle Türk romanındaki izlerine 1885'ten sonra rastlanan, Fransız doğalcı akımının ilk büyük temsilcisi olur (Akyüz, 1995, s. 133). Hüseyin Rahmi'nin roman sanatının başlangıcı olan *Şık*, 1887'de desteğini de gördüğü Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* adlı gazetesinde tefrika edilir. Halkı eğitme konusunda Ahmet Mithat'la aynı doğrulta yürümesine karşın ulaşmak istediği hedef bakımından Hüseyin Rahmi ondan ayrılır: "(...) ayrıldığı nokta, getirmek istediği değer değişikliğinin çok daha köklü olmasıdır. Ahmet Mithat temelde, halkın, İslam ideolojisinden kaynaklanan değerlerini paylaşan bir adamdı. Gürpınar

ise (...) halkın geleneksel inançlara, yerleşmiş düşüncelere, göreneklere ve dine dayalı zihniyeti yerine, Batı'nın akla, bilime dayalı pozitivist zihniyetini yerleştirmeye çalışmıştır” (Moran, 2011, ss. 113-114). Hüseyin Rahmi bu düşüncelerini ilk yapıtından başlayarak son yapıtına kadar korur; Türk toplumunun çağdaşlaşması yolunda, yobazlığa, bağınazlığa karşı savaşı. Onun amacı halkı pozitif fikirlere ulaştırmak ve geliştirmektir. Çünkü XIX. yüzyıla birlikte gelişmiş ülkelerde pozitif düşünce iyice yaygınlık kazanmaya başlar (Yıldırım, 1998, s. 20). Hüseyin Rahmi'ye göre Türk ulusu Auguste Comte'un belirttiği insanlığın teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere geçirdiği üç dönemi kaçırmıştır. Bu dönemler şu şekilde açıklanabilir: “Teolojik dönem insanın tüm varlığıyla kendi üstünde bir güce inanması ve teslim olmasıdır, insanın olgunlaşma aşaması ve hümanist algılayış ise metafizik dönemde başlar. Hümanist anlayışın içselleştirilmesi insanı son aşamaya taşır: Aklın keşfi” (Çetişli, 2006, s. 83). Görüldüğü gibi üç devirin sonu akılla bitmektedir. Hüseyin Rahmi Gürpınar Türkiye'de bu devirlerin yaşanmasındaki sıkıntıları yakından bildiği için modern dünyanın yaşadığı akıl ve bilim çağına Türk ulusunun da ulaşmasını ister. Descartes gibi akılcı aydınları romanlarında kullanır (Gürpınar, 1999, s. 336). Yapıtlarını bu yolda vermeye çalışır. Fakat çevrenin baskılarını da görür. Bu baskılar kendi içinde üçe ayrılır. Birincisi devletin baskısı, sansürüdür. II. Abdülhamit döneminde yoğun şekilde gördüğü baskı (Kurdakul, 1986, s. 243), II. Meşrutiyet sonrasında azalır; ama hiçbir zaman bitmez. Çünkü İttihat ve Terakki kendine karşı olan yazarlara karşıdır (Kurdakul, 1986, s. 107-108). 1924'te de *Ben Deli miyim?* adlı romanı mahkemeye verilir. Eserini savunmak zorunda kalır. İkincisi gericilerin baskısıdır. Hüseyin Rahmi bağınazların baskılarını yenmek için bu çalışmada incelenen romanın başlığında da geçtiği gibi asıl düşüncelerini söylediği kahramanlarını “deli filozof” gibi adlarla vermek zorunda kalır. Üçüncü baskı ise Türkiye gerçeklerini ya tam anlamış ya da sorumsuz olan aydın kesimden, çevresinden gelir. Halkı aydınlatmak için kullandığı dil, aydınlarca eleştirilir. Yazar bu eleştirileri yanıtız bırakmaz: “Karşımızda yükselmek özlemiyle ellerini bize uzatmış milyonlarla halk var. Halk bilgisizlik içinde boğulsun, koca bir millet yok olmaya mahkûm olsun, biz karşıdan seyrine bakalım, öyle mi” (Akt. Bek, 1999, s. 11). Yazarın bu tepkisi döneminde geri kalmış olan Türkiye gerçeğini çok iyi kavradığını gösterir. Çünkü, “(...) her kötülük cehaletten doğar” (Rodis-Lewis, 1993, s. 45). Bu nedenle de cahillik yok edilmelidir. Hüseyin Rahmi halkı bilgilendirme konusunda oldukça geniş davranır, roman estetiğini genelde dikkate almaz: “(...) öğreticiliğin dozunu biraz kaçırır; ama onun inancına göre, roman estetiği ister zedelensin, ister zedelenmesin, bunun o dönemde, o koşullarda, yaşamsal bir gereği vardır” (Bek, 1999, s. 10). Çünkü memleketin geriliği ortadadır. Diğer yandan da, “Sanat hayatı sadece kopya etmez, aynı zamanda onu şekillendirir” (Wellek- Warren, 2005, s. 81). Bu gerçekler varken Hüseyin Rahmi yazının toplumu biçimlendiren, geliştiren yönünü bilinçli olarak kullanır. Yıkılış halindeki bir toplum nizamının bütün tezatlarını cesaretle ve samimiyetle söylemek suretiyle üzerine düşeni yapar (Boratav, 1982, s. 328). Bu eylemlerinin asıl nedeni de okurun gözünü açmaktır.

Bu makalede yararlanılan *Deli Filozof*, 1930'da *Vakit* gazetesinde tefrika edilir. Çalışmada yapıtın 1999'da Özgür Yayınları'ndan çıkan baskısından yararlanılmıştır. *Deli Filozof*'un konusunu; içinde yaşadığı topluma göre oldukçaengin bilgilere sahip olan ve Deli Filozof adıyla da anılan Hikmetullah Efendi'nin düşünceleri, gözlemleri, tutucularla girdiği tartışmaları, çocuklarının evliliği ve sonrasında yaşananlar oluşturur.

Deli Filozof'ta Aydınlatma

Hüseyin Rahmi eserinde doğalcı akımın izinde halkı aydınlatmayı birinci amaç olarak görür. Olayları, mekânları ve kişiler arasında geçen çatışmaları ona göre planlar. Bağlı bulunduğu doğalcı akım her ne kadar XIX. yüzyılın son çeyreğinde yazın dünyasına egemen olsa da temelleri Aydınlanma Çağı düşünürlerinden Denis Diderot'ya dayanır: “(...) doğalcılığa yazın akımı niteliğini kazandıran Emile Zola bu akımın kaynağını 18. yüzyıl filozoflarından Diderot'ya götürmektedir. Coşumculuğu hazırlayanlardan olan Jean-Jacques Rousseau'nun duygusallığının karşısına sanatta doğa gerçeklerinin taklidi ve çevre gözleminin gerekliliğini savunup, 'Encyclopédie'nin bilime dayanan verileriyle çıkan Diderot, Zola'ya göre, bilimin yöntemlerini yazın alanına ilk uygulayan kişidir” (Sunel, 1981: 140). Bu nedenle akımda hareket noktası insanları aydınlatma üzerine kurulmuştur. Bu bilinçle yola çıkan Hüseyin Rahmi Gürpınar, “(...) okurlarını bilinçlendirmeye, çağdaşlaştırmaya, boş inançlardan, çağdışlıklardan kurtarmaya” (Bek, 1999, s. 10)

çalışır. Yazarın genel olarak romanlarında görüldüğü gibi *Deli Filozof*'ta da aydınlatma önde gelen konulardan biridir. Başta din olmak üzere; eğitim, yazgı, parayı yerinde kullanma, kötü alışkanlıklar gibi konularda okur aydınlatılmak istenir.

Romanda ağırlıklı olarak aydınlanmacı unsur *gerici din adamları, yazgıcılık, bağnazlık, uğursuzluk* üzerinden yapılır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak bu konular irdelenmiştir. *Deli Filozof*, Cumhuriyet'in ilanından sonra yazıldığı için Hüseyin Rahmi din konusunda biraz daha rahat hareket eder. Cumhuriyet öncesinde dinsel konularda cesur değildir: "O yıllarda bu konuda fazla ileri gidemezdi. Onun için doğrudan doğruya dine değil, yobazlığa ve dinde ikiyüzlülüğe, boş inançlara takılır" (Moran, 2011, s. 137). *Deli Filozof*'un başlangıcında ve sonunda Tanrı ve din üzerine oldukça serbest konuşan Hüseyin Rahmi, yapıtın genelinde ise halkı yobaz zihniyete karşı uyarmak ister.

Deli Filozof'ta gericiliğin temsilcisi olarak okura Hoca Sadık gösterilir. Hoca Sadık; Hikmetullah Efendi, Ebülkütüp Tahsin Efendi ve Bekir Efendi'yle sık sık tartışmaya girer. Bu tartışmalardan birinde yaşlı Ebülkütüp Tahsin Efendi, Hoca Sadık'a karşı Hikmetullah Efendi'yi savunur. Sonra da din ve ahlak üzerinden tartışılır. Ebülkütüp Tahsin Efendi'nin, Denis Diderot'dan¹ alarak söylediği, "Hem şimdi dinle ahlak ayrılmıştır. Ne dindar ahlaksızlar vardır, ne ahlaklı dinsizler vardır" (Gürpınar, 1999, s. 72) demesi üzerine tartışma şiddetlenir. Bu tartışmadan sonra Ebülkütüp Tahsin Efendi evine gider. Evine ulaştıktan sonra kalp sektesinden ölür. Bu ölüm haberini duyan ve nedenini bilmeyen kahvedekiler onun Hoca Sadık'a karşı çıktığı için öldüğüne inanırlar. Hoca Sadık taraftarlarının sayısını çoğaltır. Bir süre sonra Hoca Sadık'la Bekir Efendi karşı karşıya gelirler. Bu tartışmadan sonra da Bekir Efendi ortalıktan kaybolur. Hoca Sadık'ın yandaşları onun da hocayla tartıştığı için günaha girdiğini ve bu nedenle öldüğünü düşünürler. Fakat bir süre sonra Bekir Efendi oldukça sağlıklı bir biçimde kahveye gelir, şunları söyler: "—İçinizde inanç bakımından Hoca Sadık'la aynı düşüncede olacak kadar zavallı bulunanlar niçin ölmediğime şaşıyorlar değil mi? Zavallı adamlar! Günah, sevap nedir siz daha onu bilmiyorsunuz. Önünüzde böyle Hoca Sadık gibi koyun kafalı köselenler oldukça daha çok zaman da bilmeyeceksiniz" (Gürpınar, 1999, s. 76). Yazar kahramanının ağzından okura verdiği iletiyle bağnaz din adamlarını izlemeyiniz, örnek almayınız demek ister. Bölümün ilerleyen yerlerinde Bekir Efendi düşüncelerini şöyle geliştirir: "—Artık söz söylemeye layık olmayan bu adama söylemiyorum, içinizde bu yalancı peygamberin mucizesiyle zihinleri dolaşmış olanlar bulunabilir, onların düşüncelerini düzeltmek için söylüyorum. Bu yüzyılda mahalle kahvesinde mucize gösteren bir herzevekilin² sözlerine kapılmak uygar Türk kafası için bir alçalıştır" (Gürpınar, 1999, s. 76). Hüseyin Rahmi laik ve çağdaş bir devlette, uygar bir toplumda gericilerin, yobazların peşinden gitmenin bir alçaklık olacağını açıkça vurgular. Böylece yurttaş yobazlardan uzak durunuz iletisini verir. Hüseyin Rahmi bu cesaretini romanını yazdığı 1930'ların başında Türkiye'de devlet eliyle aydınlanma düşüncesinin yaygın bir biçimde eyleme geçmesinden alır.

Bağnazların üzerine gitmeye devam eden yazar, gericilere inananların yüreksiz olduklarını da söyler. Eşi tarafından aldatılan Ali Senaver'in evini basmak için iş imza toplamaya gelince yobazlar imza atamazlar: "Bu çağrı karşısında kahvedeki coşkunluk bir fısıltı derecesine indi. İmza koymaya atılan olmadı" (Gürpınar, 1999, s. 90). Hüseyin Rahmi şöyle devam eder: "Kendilerinden zayıfını görünce kabaran, tehlike hissedince sümüklüböcek gibi hemen kabuklarının içine büzülen bu mahalle gericilerini epeyce ürküttükten sonra Bekir'le Ali Senaver kahveden ayrıldılar" (Gürpınar, 1999, s. 91). Bu durum da gericilerin gürültüden başka bir ses çıkaramadıklarını, onlara güvenilemeyeceğini ve onlardan korkulmayacağını gösterir.

Hüseyin Rahmi bağnazlığın İstanbul'daki dinsel mekânların onarımına da engel olduğunu söyler: "— (...) cami yıkıntıları hesapsızdır. Yüzlerce yıldan beri bunlar ne alınır, ne satılır, ne yapılır, ne yıkılır. Bunların kıymıklarına dokunmakta dince büyük bir vebal korkusu vardır. Camiler için 'Allah'ın evleri' derler. Sahibinin, bu evlerini yangından korumadığına şaşırlar" (Gürpınar, 1999, s. 193). Dincilerin tepkilerden çekinildiği için sigortaya "(...) koymak da büsbütün uygunsuz olur" (Gürpınar, 1999: 193). Bu

¹ "Ahlaksızlık ile dinsizliği karıştırmamak gerekir. Din olmadan ahlaklılık olabilir ve ahlaksızlıkla din bir arada bulunabilir ve çoğunlukla da böyledir" (Ahmet Saltık, "Fransız Devrimi'nin 225. Yılı İçin Denis Diderot'dan Çarpıcı Alıntılar..." www.ahmetsaltik.net)

² Saçmalayan, boşboğazlık yapan.

nedenle de “(...) cami yıkıntılarının çokluğu” (Gürpınar, 1999, s. 193) dikkat çekicidir. Görüldüğü gibi yobazlık dinsel yerlerin yıkıntı olarak kalmasına da neden olur.

Yazar insanların sormadan, sorgulamadan dine inanmalarının bir hata olduğunu vurgular: “Zavallı insanlar, siz her şeye kolayca inanmak ahmaklığınızı göstermeseydiniz, masalcıların cesaretleri kırılarak kafalarınıza bu kadar saçmalıklar tıktıramazlardı. Siz de çelik gibi dürüst bir pratik hayat adamı olurduunuz” (Gürpınar, 1999, s. 51). Bu ifadeleriyle yazar, insanların kolayca ve sorgulamadan dine bağladıklarını söyler. Yapıtın ilerleyen sayfalarında bu düşüncelerini derinleştirir. Hikmetullah Efendi kendine gelen bir gazeteciyle röportaj yapar. Yoğun olarak dinle, Tanrı'yla ilgili düşüncelerini dile getirir. Eğitimsiz halkın dinle kontrol altına alındığını söyler: “Halkı disiplin altında tutabilmek için bir dinle kayıtlamak gerekli görülmüş ve ona göre gazaplı, intikamcı ve acıyıcıların en acıyanı bir Allah icat edilmiş. Devir devir peygamber gelmiş, gökten yönetime kitapları inmiş. Ama ne yazık ki, cennet vaadiyle, cehennem korkusuyla hâlâ dünya düzeltilememiş” (Gürpınar, 1999: 336). Bu nedenle körü körüne her şeye inanan halka filozofları anlatmanın da zor olduğunu söyler: “Bir hamala, bir mahalle bekçisine Descartes'in, Spinoza'nın, Kant'ın tarif ettiği gibi Allah anlatılabilir mi?” (Gürpınar, 1999, s. 336). Bu düşünceden hareketle Hüseyin Rahmi romanın farklı sayfalarında yapıtına ad olan “Deli Filozof” üzerinde durur. Daha önce söylendiği gibi Deli Filozof, Hikmetullah Efendi'nin diğer adıdır: “—Tabii değil mi? Bütün fenalıklar halkın her şeye ters anlam vermesinden çıkmıyor mu? Halkın düşüncesine göre bilgin, dâhi olmadansa, onun tersine hükmüyle anılmayı mutluluk bilirim” (Gürpınar, 1999, s. 336). Bu sözler cahil halkın kendi inançlarına, geleneklerine farklı bakanları yok etmek için ne tür bir ifadeye başvurduklarını da göstermektedir. Hüseyin Rahmi din ve Tanrı'yla ilgili düşüncelerini romanın 65, 145, 152, 185, 219, 235, 241, 242, 261, 335-337, 372 ve 378. sayfalarında da dile getirir.

Halk pozitif düşüncelere yönelmezse özgürlüğünü kaybeder. Hüseyin Rahmi bilgisiz halkın başkalarını yönetildiğini söyler: “Halk, kara cahil çocuk; hükümetler de falaka değnekli hocalar halinde kaldıkça iyi yönetim, adalet, hürriyet beklemek boşunadır. Çünkü, ne yaptığını bilmeyen çocuklar, deliler, başıboş, gardiyansız bırakılamazlar” (Gürpınar, 1999, s. 135). Yine yazara göre bilgisizlik bir ulusun tutsak yaşamasına da neden olur: “Bütün felaketler halkın koyu bilgisizliğindedir. Birkaç milyon Hintliyi, birkaç bin İngiliz'in yönetmesi bu halin ne güzel bir örneğidir” (Gürpınar, 1999, ss. 135-136). Görüldüğü gibi cahil halk bağımsızlık düşüncesinden de uzaktır. Bu durumu bazıları kendi çıkarları için kullanmaktadır. Niyazi Berkes II. Abdülhamit üzerinden şu örnekleme yapıyor: “Abdülhamit rejimi asıl dayanağını yüksek ulemâ, bürokrasi ve ordudan ziyade halkta, fakarlığıyla, kader ve kısmet inançlarıyla bürokrasinin ve ordunun örnek olduğu itaatkârlık, 'ubudiyet' denen boyun eğme ve kölelik ruhu içinde, bunlara karşı giden aydınların ve reformcuların karışmalarından kurtulmuş olmanın özgürlüğü altında yaşayan halkta bulmuştu” (Berkes, 2002, s. 347). Bu alıntılar da bilgisizliğin insanlara ağır bedeller ödettiğini açıkça ortaya koyar.

Hüseyin Rahmi, *Deli Filozof*'ta yazgı, talih ve baht gibi kavramlara karşı çıkar. Bu karşı çıkışının nedenleri şunlardır: “Çürütmeye çalıştığı inançlar, dinde kölelik ruhu aşıl原因an, tevekkül, alınyazısı, kısmet ve rızık gibi, insanları haksızlıklar karşısında boyun bükmeye iten miskinleştirici inançlardır. Halk bunlara inandığı sürece sömürülmekten kurtulamayacaktır” (Moran 2011, s. 129). Hüseyin Rahmi *Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı?* adlı romanında da yazgıcılığın eleştirisini yapar: “Edip Münir zenginlerin fakir köylünün sırtından haksız kazanç sağladığından söz ederken, 'bu güçlüğü halli, mukadderatın laftan ibaret olduğunu anlayacak kadar umumi cehaletin yontulacağı güne bırakılabilir' diyerek dinin bu konudaki olumsuz etkisine işaret eder” (Moran, 2011, s. 129). *Deli Filozof* romanında somut olarak yazgıcı zihniyetin ilk eleştirisi Hikmetullah Efendi'yle bir dilenci konuşurken görülür:

- Kaderinde varsa sen de benim gibi olursun.
- Kader ne demek? Anlamsız bir söz.
- Kadere inanmıyor musun?
- Aslı olmadık bir şeye nasıl inanırım?
- Aslı yok mu? Her şeyi kader yapmaz mı?
- Hayır. Hiçbir şeyi kader yapmaz (Gürpınar, 1999, s. 39).

Yazgının yalan olduğunu söyleyen Hikmetullah Efendi, şu sözlerle açıklamasına devam eder: “Her şeyin olmasında bir sebep vardır. Kader senin gibi hayat düşkünlerinin şikâyet seslerini tıkamak için uydurulmuş bir sözdür” (Gürpınar, 1999, s. 39). Görüldüğü gibi yazar bu tümceleriyile yazgıcılığın uydurulduğunu pekiştirir.

Romanda dikkat çeken yazgıcılığın eleştirilerinden biri de yoksul yerlerle zengin yerlerin karşılaştırılması sırasında yapılır. Çelebi ve babası Hikmetullah Efendi, İclal’in kaçırıldığı genelevi aramaya giderler. Genelevin bulunduğu bölgenin geriliği ve yoksulluğu dikkatlerini çeker: “Cağaloğlu’nda, Şişli’de oturanlarla bu zavallıların arasındaki yaşama farkını bir kere düşün” (Gürpınar, 1999, s. 215. Bu tablo karşısında Hikmetullah Efendi, “Bunlar hangi günahları yüzünden bu sefaletle mahkûm kalıyorlar? O zenginliğe yükselen ötekilere bu ayrıcalık nereden geliyor” (Gürpınar, 1999, s. 215) şeklinde Çelebi’ye sorular sorar. Aldığı yanıt ise kısa ve özdür: “— Bunun halkça cevabı şudur: Talih” (Gürpınar, 1999, s. 215). Buna Hikmetullah Efendi’nin yanıtı yazgının reddiyle gelir: “— Bu cevaba belki halk kanar. Bir memleketin aynı haklara sahip insanlarını bu kadar büyük farklarla ikiye ayıran talihin bu haksızlığını düzeltmek gerekir, bu da istenilirse pekâlâ olabilir de...” (Gürpınar, 1999, s. 215). Bu sözler de halkın kendisinin istemesi durumunda yazgı olarak kabullenilmiş olan eşitsizliği giderebileceğini gösterir.

Yazgıcılığın eleştirisi yapıtta başka konular yaratılarak devam eder. Gazetelerdeki havadis sütunlarının ibret alınacak olaylarla dolu olduğunu söyleyen Hikmetullah Efendi, insanların yaptığı hataları söyler: “Kimisi sağlık kurallarına karşı gelerek, aşırı kötü davranışlarla genç yaşında ihtiyar bir hasta oluyor, kimisi ekonomiden habersiz, varını yoğunu çarçabuk boş yere harcayarak dımdızlak on parasız kalıyor, kimisi ipe sapa gelmez bir meseleden heyecanlanarak adam vuruyor, intihar ediyor” (Gürpınar, 1999, s. 50). Bu durumlara düşen halk çıkışı ise alinyazısıyla yapar: “(...) öyle çeşit çeşit, fakat ara sıra tüyleri ürpertecek olaylar, hep bu düşüncesiz, hayvanca yaşayıştan çıkan kötü sonlar, Allah’ın takdirine, talihe, birtakım uğursuzluklara veriliyor. Ne kadar yanlış!” (Gürpınar, 1999, s. 50). Görüldüğü gibi yazara göre alinyazısı kavramı yanlış örtmek, saklamak için kullanılmaktadır. Benzer durum baht kavramı için de geçerlidir. Çelebi ve Caize kendilerini aldatan eşlerini zehirle öldürmeyi planlarken dikkatli davranmazlar. İclal’in yardımcısı ve koruyucusu olan dadıları Karanfil, onların yaptıkları planı duyar. Hemen İclal’e durumu anlatır. İclal de sevgilisini alarak köşkten kaçır. Bu kaçışı Caize ve Çelebi konuşurken babaları yanlarına gelir. Ne konuştuklarını sorunca Caize: “Baba, ne konuşacağız? Bahtsızlığımızı görüşüyoruz” (Gürpınar, 1999, s. 323) der. Bu durum üzerine Hikmetullah Efendi baht kavramının da uydurulduğunu söyler: “İnsanlar yaptıkları kusurları bahtlarına verirler”(Gürpınar, 1999, s. 323). Görüldüğü gibi baht kavramı da yazara göre yazgı, alinyazısı gibi uydurulmuştur.

Hüseyin Rahmi romanında; yazgı, alinyazısı ve baht gibi uğursuzluk diye bir şeyin de olmadığını vurgular. İlk olarak yeni alınan köşkteki ölüm üzerinden uğursuzluğa girer. Caize ve Çelebi kendilerini aldatan eski eşlerini öldürürler. Fakat o köşkte daha önce de cinayetle gelen bir ölüm olayı yaşanmıştır: “— İclal, İbrahim Paşa’nın oğlu Vasıf Bey’in, karısı Şadan Hanım’ı hançerlediği aynı köşede can verdi” (Gürpınar, 1999, s. 378). Çelebi odanın uğursuz olduğunu söyleyince Caize şunları söyler: “— Ağabey, uğursuzluk odada değil, insanlarda, bizde, yaratılışımızda... İki cana kıydık...” (Gürpınar, 1999, s. 378). Caize’nin bu ifadeleri uğursuzluğun da yalan olduğunu gösterir. Konuya devam eden yazar, baykuşa uğursuz denmesinin de bir hurafe olduğunu belirtir: “(...) harap evin damında öten bir baykuş var ki, bana şunları söylüyor: ‘Bize uğursuz kuş derler, çünkü damlarında öttüğümüz harap yerlerin tarihini biliriz. İnsanların budalalıklarına güleriz’” (Gürpınar, 1999, s. 60). Bu ifadeleriyle Hüseyin Rahmi uğursuzluğu insanların yarattığını vurgular.

Öğreticiliği esas alan Hüseyin Rahmi, eserinde *eğitim* konusuna da değinir. Bu alandaki eksiklikleri, yanlışları, önyargıları gündeme taşır. Hikmetullah Efendi, oğlu Çelebi’yi eğitmiştir; ama sonuçtan memnun olmaz: “Onu serbest terbiye ile iyi büyüttüm sanıyordum. Ama demiri çelikleştirmek için verilen su gibi aşka karşı onu da kuvvetlendirmek hususunda gerekli dersleri kafasına sindirmemişim” (Gürpınar, 1999, s. 170). Hüseyin Rahmi sözlerine şunları da ekler: “Filozof, çocuklarına fazla yüz verdiğinin cezasını çekiyordu. Tabii, serbest eğitimin sonu böyle pot geliyordu. (...) Evlat sıkı disiplin altına alınmalıdır. Hayvanların bile muhtaç oldukları eğitimden insanlar nasıl kurtulmuş olur? Hayvanı tabiatına bırakırsan gem almaz, hergele olur. İnsanlar da öyle. Serbest büyüt, bak sonra söz geçirebilirsen aşk olsun”(Gürpınar, 1999, s. 230). Bu tutumuyla yazar, serbest yetişenlerin hayvanlar gibi başıboş yaşadıklarını söyler. Fazla

serbestliğin de yanlışlığını vurgular. Hüseyin Rahmi her okuyanın da ilerici, çağdaş biri olmasının beklenemeyeceğini söyler. Yüksek eğitilmiş, diplomalı yobazlar da az değildir:

Bazı kimseler vardır ki, yükseköğrenim görmüş, felsefe okumuş, fakat Allah konusunda hamalla, mahalle bekçisiyle aynı hizadadır. Ve hatta bu konu üzerinde uzun tartışmaları da küfür sayarlar. Zihinlerine yumuşak gelmeyecek sözleri söyleyecek olursanız sizi dövmeye kalkarlar. Yalçın aptallık kayalarıyla örtülmüş cahillik kalesinin içine düşüncelerini, ruhlarını hapseden bu zavallılar önlerine açacağınız sınırsız bilim ve gerçek penceresinden kâinatı seyretmekten ürkerler. Onlara insanları kâh ateşe atan, kâh güllüğe çıkararak zalim ve affedici, adi insan tabiatlı bir Allah lazımdır (Gürpınar, 1999, s. 336).

Hüseyin Rahmi, gerek Çelebi'nin eğitimi gerekse diplomalı yobazlar üzerinden her yapılan eğitimin de hedefine ulaşmadığını açıkça ortaya koyar. Böylece halkı ve eğitimi verenleri sağlıklı eğitim, öğretim konusunda aydınlatmak ister.

Hüseyin Rahmi'nin okuru bilgilendirmesi *insanların bir anda değişmeyeceği* konusunda da yapılır. Birinin ya da toplumun hemen değişebileceğinin düşünülmesinin hata olacağını söyler: “Her şeyle birlikte ahlakın değiştiği söyleniyorsa da eski hayat sisteminin üzerine kurulmuş kafaların birdenbire yenilenebilmeleri olacak şey değildi. Bu yenilenme, saçların kestirilme biçimindeki dış görünüş gibiydi. Kafanın içindeki cevher eski beyindi, insanın birdenbire uygarlaşması, çocukluk devresini geçirmeden büyük adam oluvermesi gibi bir şeydi” (Gürpınar, 1999, s. 154). Bu nedenle yapılan her yenilikle insanların da hemen yeni olacağını beklemeyiniz, iletisini verir. Hüseyin Rahmi'nin burada üzerinde durduğu insanların hemen değişmeyeceği düşüncesi Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece* adlı romanında da vurgulanır. Reşat Nuri romanın sonunda şunları söyler: “(...) Bağlar arasında bir saatten ziyade yürüdüktan sonra bir dört yol ağzına vardı. Bu yol devam ettiği müddetçe mütemadiyen ağlamış, gözlüğünün camları yaşla dolmuştu. Yükünü yere bırakarak mendilini çıkardı. Gözlerini ve gözlüğünü sildi. Arkasından kaybolmaya başlayan Sarıova'nın hafif ışıklarına son bir defa baktı. ‘Çok doğru söylemişler... İnkılâp denilen şey bir günde olmuyor.’ dedi” (Güntekin, 1990, s. 223). Böylece aralarında üç yıllık bir zaman olan bu romanlar aynı konuda birleşirler. Bu durum da Türk aydınının devrimin bir anda gerçekleşmeyeceğini anladıklarını gösterir. Fransa'da bile laik ve demokratik cumhuriyetin seksen yılda yerleştiğini düşünecek olursak her iki Türk yazarının da haklı olduğu görülür.

Hüseyin Rahmi insanlara *güven* konusunda da okurunu bilgilendirir. Sözlerine, “(...) ‘İnsanlığın yüzünü her zaman karşıt anlatışla bu iki maskeyle örtülü göreceğiz. Yenileni yenen yerine geçirsek, aynı zalimce böbürlenişle gururlanmış görürüz (...)’” (s. 380) diyerek başlar. Şöyle devam eder: “ ‘Haksızlıktan yakınlardan, haksızlık yapabilmek kudretini ele geçirdikleri vakit yaratılış ve inançlarını değiştiriyorlar. Beceriksiz zamanlarında kendilerine yapılmasını istemedikleri kötülüklerde eyleme geçiyorlar’” (s. 380). Bu sözleriyle, “(...) insanın mayasının bozuk olduğuna” (Moran, 2011, s. 122) vurgu yapar; aynı zamanda her insana güvenilmeyeceği iletisini de verir.

Aydınlatma konusuna Hüseyin Rahmi *gazeteler* üzerinden de değinir. Çelebi'yle İclal'in kaçırılmasını abartılı bir biçimde veren gazetelerin eleştirisinden yola çıkarak bir genelleme yapar: “Bilirsiniz ki, sütunları üzerine halkın merakını çekmek için gazeteler gerçek olayları romanlaştırıyorlar, yalanlardan, iftiralarından, işi büyültmelerden pek çekinmezler. Olayın insanları kendi başlarından geçen şeyleri bu sütunlarda okudukları zaman, bu kalemlerin gerçekleri bozmaktaki ataklıklarına şaşır kalırlar. Birinin gündüzünü öteki geceleştirir, birinin soğuk dediğini öteki sıcaklaştırır” (Gürpınar, 1999, s. 170). Yazar bu tümcelerle okuruna gazetelerde yazılan her şeye inanmayınız, iletisini verir. Günümüzde de medyanın durumunu düşündüğümüzde yazarın ne kadar bilinçli bir uyarı yaptığı ortaya çıkar. *Deli Filozof* bu içeriği bakımından da günceldir, günümüze de seslenmektedir.

Hüseyin Rahmi devlet yöneticilerini eleştirecek olan insanları da uyarır. Bu durumu da yapılan kanunlar üzerinden somutlaştırır: “(...) uygar sandığımız birçok milletler bile bu işi doğrudan doğruya başaramayarak, birçok kısımlarını birbirinden kopya edip duruyorlar. Bütün hükümetlerin resmi demeç ve söylevlerini halk geviş getirerek dinler” (Gürpınar, 1999, s. 135). Halkın görmediği yanlış yasal düzenlemeleri açığa çıkaracak aydınlar, cezaya önceden hazırlıklı olmalıydılar: “(...) düşündüklerini

dosdoğru söyleyebilmek için Dreyfus meselesinde³ Emile Zola'nın yaptığı gibi başka bir memlekete kaçır (...)" (Gürpınar, 1999, s. 135). Görüldüğü gibi haklının yanında olmanın ağır bedelleri bulunmaktadır. Diğer yandan bu romanları devleti yönetenler de okumaktadırlar. Bu nedenle onların da çıkaracakları dersler söz konusudur. Yazar bu durumu bilinçli yaratarak, "(...) toplum yaşamını düzeltmeleri ve insan yaşamını insan onuruna yaraşır bir düzeye getirmelerinde yöneticilerin, devlet adamlarının" (Sunel, 1981, s. 147) daha iyi kanunlar yapmaları için onlara uyarıda bulunur.

Hüseyin Rahmi aydınlatmayı halkın söyleyeceği sözler üzerinden de yapar. Kahve sahibi Hasan Basri Efendi'nin ağzından şunları söyler: "Hocam, bu çekişmede o ağır kunduranı silah gibi kullanacak dereceye kadar öfkeni ileri götürme. Ahretçilikteki ustalığına göre dünyalığın az olduğunu biliyorum. Bu sefer de aynayı kırarsan sonra kime ödetirim? Ben felsefe filan bilmem ama, hiçbir kimse sözlerini kesesinin kudretinden öteye taşırmamalıdır düşüncesindeyim" (Güntekin, 1990, s. 77). Görüldüğü gibi yazar insanlara konuşurken varsılıklarınıza göre konuşunuz iletisini vermektedir.

Hüseyin Rahmi insanların duygularıyla hareket etmelerini istemez. Ona göre insanlar düşünerek ve akıllarını kullanarak hareket etmelidirler. Bu düşüncesi Aydınlanma Çağı felsefesinin bir sonucudur. Hikmetullah Efendi'nin kızı Caize bir gün sinemaya gider. İzlemiş olduğu filmde aldatılan koca, batmakta olan vapurda eski eşini ve onun yeni kocasını kurtarma şansı varken kurtarmaz. Böylece öcünü alır (Bkz., Gürpınar, ss. 288-289). Caize babasına heyecandan parlayan gözleriyle alınan öcü sorar. Hikmetullah Efendi, "Hayvancasına, canavarcasına... Çok kötü!" (Gürpınar, 1999, s. 289) diyerek ilk tepkisini ortaya koyar. Sonra şu açıklamayı yapar: "—Müfettiş, merhametine sığınan o iki canı kurtarmış olaydı eski karısıyla rakibinden insanca ve daha büyük bir ölçü almış olurdu. Onlar yaşadıkça gördükleri iyiliğin minnet ve utancıyla her zaman boyun eğeceklerdi" (Gürpınar, 1999, s. 289). Babasına karşılık olarak Caize aşkın korkunç bir nöbet olduğunu söyler. Aşk geçince insanın pişman olacağını belirten Hikmetullah Efendi, şu açıklamayı yaparak konuyu bitirir: "—Müfettiş canı yaratılıştı bir adammış. Kadının onu bırakıp da başkasını sevmiş olmasında haklı bulunduğunu son facia kanıtıyor. Kin başka, aşk başkadır kızım. Sevgiye cinayet sığmaz. Gerçekten sevenler zorda kalınca kinsiz ve düşman olmadan bırakırlar, bu bütün insanlar için bilinmesi çok önemli olan bir iştir" (Gürpınar, 1999, s. 289). Benzer bir biçimde Hüseyin Rahmi insanın öldürülmesine karşı olduğunu *Deli Filozof* taki kahramanlardan Ali Senaver Bey üzerinden de okuyucusuna anlatır. Eşi tarafından aldatılan Ali Senaver Bey'e gericiler namusunu temizle şeklinde yüklenince onlara çok sert bir tepki gösterir:

Nice insanlar vardır ki, namusun çelikten büyümlü çemberi ve karı kocalığın derin öğrenmesi içinde yaşarlar. Bütün hayatlarını zehirlemek suretiyle sözüm ona namuslarını kurtarmış olurlar. Ya silahla, öfkeyle öldürme veya ağır ağır kendini öldürme. Bu hal akıllı kafanın harcı değil. Uğraşacağım, karımı yola getirebilirim getiririm, getiremezsem bırakırım. Varsın sevdiğiyi yaşasın. Ben de kendime uygun bir kadınla evlenirim. Böylece bir erkekle bir kadının ayrı ayrı kuracakları ailenin canına kıymamış olurum. Bu insanca kararımı namussuzlukla suçlayanlar, namusun ne olduğunu bilmeyen namus vahşileridir (Gürpınar, 1999, s. 154).

Hüseyin Rahmi gerek Hikmetullah Efendi'nin kızı Caize'nin gerekse Ali Senaver Bey'in gördükleri ve yaşadıkları üzerinden insanlara cinayetten uzak durunuz iletisini vererek ölç almak için öldürmenin dışında da yollar olduğunu gösterir. Bu iki örnek Hüseyin Rahmi'nin genel sanatında görülen sorunların akılla çözümlenebileceğine inanmasına da (Moran, 2011, s. 122) uygun düşer.

Hüseyin Rahmi eşlere de önerilerde bulunur. Caize ve kocası Umrani arasındaki tartışmadan ders çıkarılmasını ister. Konuya şöyle girer: "Kurnaz delikanlı, kadındaki pişmanlık üzüntüsünü anladı. Onu büsbütün üzme için somurttukça somurtuyordu. Bazı sevdalılar, sevdiklerinden gördükleri üzüntü ve sıkıntıya dayanamayarak tutuldukları bir sinir krizi zamanında ne olursa olsun parlayarak ilişkilerini

³ Yahudi Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un casusluk nedeniyle yargılanması ve haksız yere suçlu bulunması üzerine Emile Zola'nın *L' Aurora* gazetesinde "İtham ediyorum" adıyla dönemin Cumhurbaşkanı'na yazdığı mektup sonrasında mahkûm olması durumudur" (Soner Yalçın, *Hürriyet*, 2011).

kesmeye atılırlar” (Gürpınar, 1999, s. 275). Ama bu düşüncesiz eylemin sonucu acı olur: “(...) bozuştuktan sonra gelen pişmanlık acısı önceleri çekilen sıkıntılardan bin kat korkunçtur. İnsan bu ayrılışa dayanabileceğinin derecesini bilerek sevdiğiyle darılmalıdır” (Gürpınar, 1999, s. 275). Bu ifadelerden sonra eşler arasında aldatmanın da kolay anlaşıldığını söyler. Roman kişisi olan Çelebi, aldatıldığını anlar: “(...) odaya girince karısını şezlongun üzerinde kederli, dalgın bakışlarla yatan bir hasta halinde buldu. Bu komedi, tıpkı perde açılmazdan önce tabii jestleriyle gülüşüp söyleşen artistlerden her birinin perde açılınca hemen rollerindeki yüz ve davranışları almalarına benzemişti. Fakat kıskançlık insanın duygularını bileyen korkunç bir uyarıcıdır. Caize'nin insanlarda varlığını söylediği altıncı duygunun yol göstermesiyle Çelebi kendi yatak odasında biraz önce geçen sahneyi tamamıyla görür gibi oldu. Karısının yüzünde âşığının öpüşlerinden kalma sıcaklığı sanki apaçık seçiyordu” (s. 301). Görüldüğü gibi Çelebi durumu hemen kavrar. Bu iki olayla birlikte evlilikte de Hüseyin Rahmi aydınlatma görevini başarıyla yerine getirir.

Hüseyin Rahmi gençlerin yaşları gereği hata yapabileceklerini vurgular. Bunu roman kişisi Çelebi'nin ağzından şöyle verir: “—Babacığım, gençliğin en büyük cahilliği tecrübesizliğindedir” (Gürpınar, 1999, s. 333). Zaten deneyimin satın alınamayan bir şey olduğu bilinen bir gerçektir. Benzer şekilde yazar okurunun gözünü açmaya çalışırken toplum içinde hatalı davranan insanlardan sakınılması üzerinde de durur. Hikmetullah Efendi'nin oğlu Çelebi ona: “Ruhu adı bir adamı, ‘Sen niçin bu yaratılıştasın?’ diye azarlamaya hakkımız var mı” (Gürpınar, 1999, s. 333) diye sorar. Aldığı yanıt şu şekildedir: “—Yılan kendi yaratılışından sorumlu değildir. Ama bize ondan sakınmak düşer” (Gürpınar, 1999, s. 333). Bu karşılık da dengeli yaşayan insanların problem olabilecek insanlardan uzak durmalarının gerektiğini gösterir.

Yazar, Hikmetullah Efendi üzerinden insanların sağlıksız düşünceleri sonucunda yanlış gittiklerini söyler. İlk önce şu vurguyu yapar: “—Hayal kuvvetinin genişliği derecesinde hayaller kurabilirsin, fakat kuruntuyla gerçeğin arası ne kadar açıktır (...)” (Gürpınar, 1999, s. 186). Hüseyin Rahmi şöyle devam eder: “Olmayacak şeyleri düşünmekten insan çok tehlikelere uğrayabilir. İnsan her şeyden önce düşüncelerinde ve onlardan doğabilecek davranışlarda pozitif olmaya çalışmalıdır” (Gürpınar, 1999, s. 186). Yazarın bu ifadeleri yanlış da yapılsa yaşama karşı olumlu düşüncelerden vazgeçilmemesini vurgular. Bu vurgusu da doğalcı akımda sadece toplumdaki kötülükler anlatılıyor anlayışını yıkar. Çünkü yazar; kötülükleri, yanlışları vererek okurun bilinçlenmesini sağlar ve ileride yapabileceği hataların önüne geçmek ister.

Hüseyin Rahmi kahramanı Çelebi üzerinden halkı alkol konusunda da aydınlatır: “Suçta sarhoşluğu hafifletici sebeplerden mi sayıyorsunuz? Bence bu büsbütün tersinedir. Kanun sarhoşa hiçbir zaman acımamalıdır. Sarhoş, içmezden önce, yani aklı başındayken içkinin beyne fena dokunacağını düşünerek kadehlere ona göre el uzatmalıdır” (Gürpınar, 1999, s. 179). Çelebi sözlerine şu şekilde devam eder: “İnsan kendi iradesiyle çıldırmaz, ama sarhoş öyle midir? Sarhoş, bile bile sarhoştur. Daha baştan, içince sarhoş olacağını bilir. Bazı kimseler sarhoşluklarında, çok densiz, münasebetsiz, atak, kavgacı ve hatta cinayete düşkün olurlar. Onun için bu huylarını bilip de içmemelidirler. Ara sıra terbiyeli adamları bile terbiyesiz eden içki büsbütün terbiyesizleri ne yapmaz?” (Gürpınar, 1999, s. 180). Görüldüğü gibi yazar alkolü dikkatli kullanınız diyerek okurunu bu yönde de bilgilendirmektedir. Ve bu örneğin dışında Hüseyin Rahmi halkı bilgilendirmeyi ele geçen para üzerinden de yapar: “(...) bir para uygun olmayan işlerde kullanılırsa çarçabuk biter. (...) Akıllılık bundan en uzun sürecek bir yarar yolunu bulmaktır” (Gürpınar, 1999, s. 246). Bu ifadeleriyle Ahmet Mithat Efendi biçimine oldukça yaklaşan Hüseyin Rahmi, okuruna elinize geçen parayı bilinçli harcamanız iletisini verir.

Sonuç

Ortaya çıktığı Tanzimat döneminin bir sonucu olan yeni Türk yazını, ister istemez eğitici yönü ağır basan bir şekilde kendini gösterir. Bu nedenle Tanzimat dönemi yazarları sanat kaygısından çok eğitici yönü ağırlıkta olan yapıtlar ortaya koyarlar; fakat 1878’le birlikte II. Abdülhamit’in gerici ve zorba yönetimi yazarların halkı aydınlatma isteğini zorlaştırır. Bu karanlık devirde yapıt vermeye çalışan Hüseyin Rahmi, Tanzimat yazarları gibi eğiticiliği esas alır. Yararlandığı doğalcı akım da düşüncelerini gerçekleştirmede ona yardımcı olur. O, Ahmet Mithat Efendi gibi geleneği koruyarak değil, geleneği yıkarak, akıl ve bilimle Türk toplumunun gerilikten kurtulacağını savunur. Uğradığı sansüre karşın ömrü boyunca aydınlatmacı

roman anlayışını terk etmez. Bu tutumunu en iyi yansıtan eserlerinden biri olan *Deli Filozof* 'ta halkı eğitmek için birden çok konuyu başarılı bir biçimde temalaştırır. Başarılı olmasında ustalık devrinde bulunması ve Cumhuriyet devriminin gerçekleştirilmiş olması önemli bir rol oynar. Çünkü Cumhuriyet'in getirmiş olduğu akla ve bilime dayanan ilkelerle kendisinin II. Abdülhamit devrinden beri savunduğu ilerici düşünceleri örtüşmektedir.

Deli Filozof'ta Hüseyin Rahmi ilerlemenin önündeki en büyük engel olan dinciliğin üzerine gider. Ona göre dincilik insanoğlunu ilkel bırakmanın yanında ondaki özgürlük düşüncesini de yok eder. Bu nedenle nüfus bakımından az; ama gelişmişlik bakımından ileri olan ülkeler, nüfus bakımından çok; lakin geri olan toplumları sömürürler, yönetirler. Yazar bu sözlerini yapıtında Batılı devletlerin Doğuluları yönetmeleri üzerinden somutlaştırmasını da bilir. Dinciliğin ortaya çıkmasında köreltici, gerici eğitim temel faktördür. Bunun yanında çıkarları için çalışan yobazlar da ikinci faktör olarak kendini gösterir. Hüseyin Rahmi'ye göre dinciliğin engellenebilmesi için eğitimin laik, akılcı, bilimsel ve demokratik olması bir zorunluluktur. Aksi takdirde insanlar üniversiteye gitseler de gericilikten kurtulamayacaklarını vurgular. Çünkü gericiliği doğuran cahillik değil, çağdışı eğitimidir.

Yazar günümüzde oldukça sık gündem olan kadın cinayetlerini de konu edinir. Roman kişilerinden Caize'nin yaşadıkları, izlemiş olduğu film ve yobazların baskısı altında kalan Alisenaver Bey üzerinden namus cinayetlerinin yanlışlığı üzerinde durur. Okura insan öldürmenin doğru bir eylem olmadığını ve zamanın gerekli hesabı göreceğini yarattığı olaylarla, ilerici bir Türk aydını olarak, göstermesini bilir.

Yazınsal yapıtların çoğulcu okumaya elverişli olmasından yararlanan Hüseyin Rahmi, eserinde medyanın yanıltıcı yönüne girerek halkın gözünü açar. Okuduğunuz, duyduğunuz her habere inanmayınız düşüncesini başarılı bir şekilde verir. Bunun yanında Emile Zola'nın Yahudi Alfred Dreyfus'un davasında gösterdiği tepki üzerinde durur. Böylece Türk aydınına en az Emile Zola kadar cesur olunuz iletisini verir.

Gericiliğin eleştirisiyle birlikte düşünüldüğünde yazar, yazgı ve uğursuzluk gibi konularda halkı bilgilendirmede ve aydına seslenmede oldukça yetkindir. Bu başarısının nedenleri arasında eğlendirici biçemi, halk dilini kullanması başta gelir. Bu başarıya ulaşmak için Hüseyin Rahmi kendini aralara yerleştirerek bilinçli bir biçimde nesnelliğin söz konusu olduğu doğalcılık akımının kurallarını çiğner. Çünkü onun için roman araçtır; amaç ise halkı bilgisizlikten kurtarmaktır.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri (1860-1923)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bek, K. (1999). *Hüseyin Rahmi Gürpınar - Deli filozof*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve edebiyat-1*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Çetişli, İ. (2006). *Batı edebiyatında edebî akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel, F. (2007). *II. Abdülhamid döneminde sansür*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Güntekin, R. N. (1990). *Yeşil gece*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gürpınar, H. R. (1999). *Deli filozof*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Kantarcıoğlu, S. (2009). *Edebiyat akımları Plato'dan Derrida'ya*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Kaplan, M. (1995). *Tevfik Fikret, devir, şahiyet, eser*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kurdakul, Ş. (1986). *Çağdaş Türk edebiyatı-Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Broy Yayınları.
- Rodis-Lewis, G. (1993). *Descartes ve rasyonalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2011). *Türk romanına eleştirel bir bakış-1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saltık, A. (2014). Fransız Devrimi'nin 225. yılı için Denis Diderot'dan çarpıcı alıntılar... Erişim adresi: <http://ahmetsaltik.net>.
- Sunel, A. H. (1981). Doğalcılık, [Yazın Akımları Özel Sayısı] *Türk Dili Dergisi*, 349, 139-147.

- Tanör, B. (2007). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yalçın, S. (2011). Türkiye'de vir Emile Zola yok. *Hurriyet*. Erişim adresi: www.hurriyet.com.tr.
- Yıldırım, C. (1998). *Evrin kuramı ve bağınazlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Wellek, R.-Warren, A. (2005). *Edebiyat teorisi*. (Ö. F. Huyugüzel, Çev.), İzmir: Akademi Kitabevi.